

Efe Murat Balıkcıoğlu,

Verifying the Truth on Their Own Terms. Ottoman Philosophical Culture and the Court Debate Between Zeyrek (d. 903/1497-98 [?]) and Hocazâde (d. 893/1488),

Venezia, Venice University Press, 2023, 248 p.,

ISBN: 978-8869696442.

15. yüzyıl Osmanlı düşüncesi, Rönesans ve erken modern dönem Avrupa düşüncesi alanındaki çalışmalara nazaran ihmal edilmiş bir alandır. Özellikle İstanbul’u fethinden sonraki süreçte müdellel bir şekilde takip edebildiğimiz sarayda gerçekleşen tartışmalar üzerine yapılacak araştırmalar, bu ihmal edilmiş alanın mahiyetinin belirli cihetlerden ortaya çıkarılmasını sağlayabilir. Hocazâde (ö. 1488) ve Zeyrek (ö. 1497-98) arasındaki tartışmaya odaklanan Efe Murat Balıkcıoğlu’nun bu eseri, mezkûr literatürün nasıl değerlendirileceğini, literatürde geniş ve uzun tarihi sürece yayılan bir meselenin ve tartışmanın farklı açılardan bağlamına yerleştirilerek nasıl genel bir anlatı inşa edileceğini gösterir.

Yazar, bu kitabında 15. yüzyılın sonlarında yaşayan Zeyrek ve Hocazâde arasında Tanrı’nın birliği hakkında geniş arka planı olan tartışmayı siyasi, sosyal ve ilmi çerçevesi ile kaynakları ve argümanlarıyla bir bağlamda değerlendirmeyi amaçlar. Bu amaç doğrultusunda Birinci Bölüm’de tartışmanın sosyokültürel bağlamı inşa edilmiş ve mezkûr iki alimin hangi ilmî geleneklere mensup olduğu, tartışmanın sıhhatli bir şekilde değerlendirilebilmesi ve anlaşılabilmesi için tespit edilmiştir. İkinci Bölüm’ün esas amacı Osmanlı Devleti’nde bilginin nasıl üretildiği ve aktarıldığı üzerine genel bir panorama sunmaktır. Bunun için himaye ilişkileri, kurumsallaşma ve saray kütüphanesi gibi temel meseleler ve yerler incelenmiştir. Özellikle İstanbul’un fethinden sonra şehrin yeniden imarı için gerçekleştirilen projeler; vakfiyeler, kanunnameler ve devrin kronikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Üçüncü Bölüm’de ilk olarak tartışmanın arka planı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunun için dönemin felsefe ve kelam metinleri tasnif edilmiş, klasik-sonrası İslam düşüncesinde birbiriyle çatışan doktrinler, münazara adabı çerçevesinde incelenmiştir. Zeyrek ve Hocazâde arasındaki Tanrı’nın birliği tartışmasının, yani bu meselenin daha önce nasıl değerlendirildiğinin açıklandığı Dördüncü Bölüm, bu tartışmanın argümanlarının tarihi olarak izini sürmektedir. Tanrı’nın birliğinin ispatının tanımı, kökeni ve formülasyonunu İbn Sînâ’ya (ö. 1037) kadar götüren yazar, ilk olarak İbn Sînâ’nın meselenin genel çerçevesini

nasıl çizdiğini anlatır. Bundan sonra da bu çizginin klasik-sonrası mütekellimler tarafından nasıl eleştirilerek geliştirildiğini ifade eder. Klasik ve klasik-sonrası İslam düşüncesinde Tanrı'nın birliği meselesinin ana çerçevesi çizildikten sonra Beşinci Bölüm'de tartışmanın kendisi ve argümanları değerlendirilmiş ve bu değerlendirmede klasik ve çağdaş kaynaklara ve bu kaynaklardaki meselelere atıfta bulunulmuştur.

Kitap boyunca Osmanlı düşüncesi hakkındaki önemli meselelere değinilmiştir. Örneğin bir süre literatürde durağan ve kıymetsiz görünen şerh ve haşiye literatürüne vurgu yapılması ve bu şerh ve haşiye literatürünün eskiden düşünüldüğü gibi durağanlığın aksine erken modern dönemde İslam dünyasındaki bilgi üretimi, dolaşımı ve aktarımında bir dinamizmi ifade ettiği vurgulanmıştır. Diğer bir vurgu da *tahkik* meselesi ve muhakkik kimliği üzerindedir. Farklı ilmî geleneklerin *taklid*'ini değil, bunları dakik ve titiz bir incelemeye tabi tutarak değerlendirmesi beklenen muhakkikler ve *tahkik* metoduyla amaçlananın gelenekten kopmak olmadığı aksine mevcut kaynak ve söylemleri tekrardan düşünerek ve iç değerlendirmeye tabi tutarak yeni bakış açıları ve formülasyonlar geliştirilmeye çalışıldığı vurgulanır ki bunun ne kadar önemli olduğu Hocaîade'nin tartışmadaki konumunda görülür.

“Gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan tartışmaların esaslarını inceleyen bilimin adı” olarak tanımlanan münâzara'nın İslam düşüncesinde bir ilim dalı olması onun tarihi süreçteki önemini gösterir. Balıkcıoğlu'nun Hocaîade ve Zeyrek arasındaki münazarayı temel alması bir yandan Osmanlı sultanının böyle ilmi faaliyetlere olan ilgisine, diğer yandan alimlerin yetkinliklerini nasıl gösterdiklerine ve birbirlerine nasıl meydan okuduklarına ışık tutar. İslam düşünce tarihinde bu tür tartışmaların örnekleri her yüzyıl ve dönemde farklı disiplinler için mevcuttur. Yazar bu tarihi sürece de işaret ederek, Hocaîade ve Zeyrek arasındaki tartışmanın konusu kadar münazara kültürünün önemine de işaret etmiştir.

Zeyrek ve Hocaîade arasında, Fatih Sultan Mehmed ve devrin sadrazamı Mahmud Paşa (ö. 1474) huzurunda ve Molla Hüsrev'in (ö. 1480) hakemliğinde gerçekleşen Tanrı'nın birliği hakkındaki tartışma, Osmanlı düşüncesinin belirli veçhelerini anlamak için önemli bakış açıları sunar. Aslında bu tartışmada Tanrı'nın birliği konusunda karşı karşıya gelen Meşşâî filozoflar ve *mütekellimûn*'dur. Böylece bu tartışmayla Osmanlı düşüncesindeki temel iki ekol olan hikmet (felsefe) ve kelam geleneklerinin bir mesele özelinde geçmişte üretilmiş argümanların Osmanlı alimleri tarafından nasıl değerlendirildiği ve kendi dönemlerindeki diğer

isimlere atıflarla nasıl cevap verdikleri gösterilmiş olur. Burada münazara adabı bahsinde hatırlanması gereken bir konu da bu tarz karşılaşmalardaki itirazların bazen sonuca ulaşmaktan daha önemli olduğudur.

Mütekellimûn safında yer alan Zeyrek'in karşısındaki Hocaîade'nin bu tartışmada tamamen filozofların yaklaşımını kabul ettiğı söylenemez. Temel olarak filozofların görüşünü üstlense de bu görüşleri değıştiren ve düzelten Hocaîade, tartışmanın gerektirdiğı gibi kendisi tamamen doğru bulmasa bile filozofların görüşlerinin kendi paradigmaları içinde doğru olduğı göstermiştir. Bu örnek Osmanlı alimlerinin benimsemedikleri paradigmaları bile savunabilecek cesaret ve kudrette olduğunun bir alametidir.

Bu kitabın en önemli tarafı literatürde uzun bir halkanın bir parçasını oluşturan bir tartışmanın sosyokültürel ve ilmi bağlamlarına yerleştirilmesinin ufuk açıcı çalışmalara zemin hazırlayabildiğinin gösterilmesidir. Muadili çalışmaların İngilizce ve Türkçe literatürde istenilen düzeyde olmayışı ve bu sebeple bu tür çalışmalara örneklik teşkil etme potansiyeli de eserin önemsenmesi gereken diğeri bir özelliğidir.

Faruk Akyıldız

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi